

som ett mosaikarbete att sammanfoga de spridda och delvis otydliga uppgifterna i urkunderna. Många luckor finnas i dem. De oklarheter, som framträda i föreliggande arbete, bero också till stor del på oklarheter i källorna. Man hade dock gärna sett, att arbetet varit så uppställt, att de kronologiska upplysningarna i vissa avseenden fått bättre än som skett vara ledande för uppställningen. Det hade varit intressant att här konfronteras med David Lindquists forskningar från Stockholms kyrkor och med utländska källor. Men man har hela tiden på känn, att förf. ändå ligger synnerligen väl inne i parallellförhållanden, utan att man dock har rätt att av honom begära specialkunskap i alla detaljfrågor. Vi beklaga, att föreliggande standardverk icke föreligger på ett för utlandet mera känt språk. I varje fall måste man ge erkännandet, att prof Rinne gett ett utomordentligt medel till kännedomen av Finlands medeltida kyrkoskick. I en tredje del har förf. lovat ge ytterligare upplysningar om Åbo domkyrka som organ för stiftsstyrelsen, och skall denna del förses med nödiga sakregister, som ännu saknas.

Olav D. Schalin.

Böjen edra hjärtan till Gud.

Dessa ord som bruka inleda välsignelsen i den svenska mässan synas väl mången svårförståeliga. Det fordras en ganska omfattande historisk undersökning för att förstå deras uppkomst.

Den romerska liturgien brukar sedan urminnes tider en bön som numera blott är bevarad i fastan. Dess namn är Oratio super populum, bön över folket. Den brukar inledas med diakonens uppmaning: Humiliate capita vestra Deo, ödmjuken edra huvuden inför Gud. Det visar sig emellertid att denna formulering, som genom det nuvarande Missale Romanum gjorts allmänt känd, i äldre tider icke varit den allenarådande. Det nyligen återutgivna Missale Lundense har en annan lydelse: Inclinate capita vestra Deo, böjen edra huvuden inför Gud. Den lundensiska formeln var, som framgår av tabellen (s. 106) allmänt spridd i Norden och stora delar av Kontinenten. I Norden voro Upsala och Åbo undantag. Den romerska formeln sträcker sig via Frankrike till England.

Varför ha dessa två traditioner uppkommit? För att besvara den frågan måste vi söka finna äldre belägg för båda typerna. Tyvärr lämna oss de gamla sakramentarierna i sticket. De nämna väl lydelsen av bönerna men förutsätta kultrop av detta slag som välbekanta. Men där liturgierna tiga tala predikanterna och skalderna.

Den latinske skalden Commodianus, vars levnadsöden äro ganska okända, men tros hava varit bördig från Syrien och enligt somliga levat inemot år 300, enl. andra på 400-talet, har i en dikt *Ministris* besjungit diakonens gärning. Där heter det:

Rebus in diversis exemplum date parati;
Inclinate caput vestrum pastoribus ipsi:
sic fiet, ut Christi populo sitis probati.¹⁾

(Varen beredda att på skilda vis föregå med gott exempel. Böjen själva edra huvuden för prästerna: därigenom skolen i befinnas väl skickade inför Kristi folk.)

Här möter givetvis en återklang från gudstjänsten och vi kunna förmoda, att orden, som Commodianus kände därifrån, voro *Inclinate* etc.

Den icke-romerske Pseudo-Augustinus anspelar även på detta liturgiord, då han i en predikan säger: *Astant ecce piissimi principes, uni servientes, ut omnibus dominantur; inclinantes Deo capita, ut eis universitas gentium colla submittat; offerentes soli deo munera, ut omnium nationum consequantur tributa.*²⁾ (Se, fromma furstar äro tillstädes, tjänande den Ene, att de skola härska över alla; de böja sina huvuden inför Gud, för att alla folk skola böja sig inför dem; De offra åt Gud allena gåvor för att de skola få skatter från alla folk.)

I *Passio Firmii et Rustici* möter följande passus: *dii... quibus vos cervices inclinatis daemonia sunt.*³⁾ (Gudarna för vilka ni böja edra huvuden äro onda andar.)

Ett tecken på att den ursprungliga formen även i Rom varit *Inclinate*, är lydelsen av den efterföljande bönen på askonsdagen i t. ex. *Sacr. Greg.*: *Inclinantes se domine majestati tue, I det de böja sig för ditt majestät, o Herre.*⁴⁾

Dessa citat må anses tillräckliga för att belägga formeln *Inclinate's* förekomst i den latinska ritens första århundraden utanför och i viss mån i själva Rom.

Det äldsta belägget för *Humiliate* synes vara att finna i *Ordo Romanus I.*⁵⁾

¹⁾ Corp. Script. Eccl. Lat. 15 s. 97. *Instructionum liber II XXVII.*

²⁾ Pseud. Aug., *sermones* ed Mai, 99, 3.

³⁾ *Acta Sanctorum* ed Bolland, p. uppl. kap. 8.

⁴⁾ Wilson, *The gregorian sacramentary* s. 26.

⁵⁾ PL LXXVIII C 949.

INCLINATE

Linköping
Strängnäs

Hafniense
Nidrosiense

Scalholt

Sleswic
Sloterdijk
Bremen

Lübeck
Magdeburg
Regensburg
Mainz
Würzburg
Gnezen
Strigyn
Spirensē
Trajectense
Misenſe
Posen
Prag

Trier

Padua

HUMILIATE

Upsala
Abo

Ermia — Frauenburg

Salisburgh.
York
Hereford

Senensis
Antissiod
Ambianens
Bajocense
Carnotense
Aeduense
Biturigium
Aniciense
Meldensis
Remense
Le Bec
Lyra
Lyon
Paris

Bavonis Gand (Gent)

Valentiae

Rom
OR I
Cartus
Dominik
Benedict

Vi måste emellertid ägna oss åt ytterligare jämförande liturgi-forskning. På latinskt språkområde möta vi ytterligare en motsvarighet nämligen i den mozarabiska liturgien: *Humiliate vos benedictioni, ödmjukan eder till välsignelsen*. Den formeln motsvarar till sin användning närmast den i gallikanskt influerad medeltida rit brukliga pontifikalvälsignelsen, som även i Norden brukades och inleddes med *Humiliate vos ad benedictionem*.

Vi gå vidare till de orientaliska liturgierna. På byzantinskt område möter både i Johannes Chrysostomi, Basilius den Stores och presanktifikatliturgien: *tas kephalas hemön tō kyriō klinōmen* — låtom oss böja våra huvuden inför Herren. Stundom möter varianten: *böjen edra huvuden etc.*

I Alexandria har den grekiska Markus-liturgien samma ord som de byzantinska. Med dem stämma de tre koptiska liturgierna överens. Jakobsliturgien i dess skilda utgestaltningar på grekiskt, syriskt och georgiskt område ansluter till denna tradition. Den armeniska liturgien har en ganska fri översättning eller nybildning.

Canones Ecclesiastici, Hippolytus kyrkoordning, som varit väl känd icke minst i Egypten, har en utvidgad ordalydelse, som anknyter både till de apostoliska konstitutionerna, den mozarabiska liturgien och den efterreformatoriska svenska. De tre översättningarna till koptiska, etiopiska och arabiska ha alla samma lydelse: *Böjen edra huvuden inför Herren, att han må välsigna eder.*⁶⁾ En ytterligare utvidgad etiopisk form är nedan anförd.

Denna undersökning visar, att den ordalydelse, som bör hava legat till grund för den latinska liturgien bör hava varit: *tas kephalas hymön tō kyriō (tō theō) klināte*. Ordet *klināte* bör givetvis till latin ordagrant översättas: *inclinate*. Ordet syftar på den djupa bugning, som församlingen skall göra, när välsignelsebönen läses. Men denna bugning har givetvis en inre och andlig sida. Den syftar på den ödmjukhet, som besjälår den kristne, då han tager emot välsignelsen från Gud genom Guds tjänare. Därför är det icke egendomligt, att vi finna översättningar, som mera taga hänsyn till den andliga sidan. Vi ha redan nämnt den mozarabiska med *humiliate*, måhända hör även den armeniska hit; tydlig och mer intressant är en arabisk översättning från 500-talet, som kan till latin så översättas: *Humiliamini deo cum timore*, låten eder ödmjukas inför Gud med fruktan.⁷⁾ Andra orsaker till att en latinsk översättning med *humiliate* kom till kan tänkas vara inflytande från vissa bibelspråk i Vulgatas översättning: *congregationi pauperum affabilem te facito, et presbytero humilia animam tuam, et magnato humilia caput tuum* (Syrak 4:7). Vidare: *Et ideo humilia-*

⁶⁾ Horner, *The statutes of the apostles*. sah. s. 344, etiop. s. 143, arab. s. 277.

⁷⁾ Baumstark, *Eine ägyptische Mess- und Tauf liturgie*. Or. Christ. 1, 1901, s. 26—27.

mus illi animas nostras et in spiritu constituti humiliato, servientes illi dicamus etc. (Judith 8:16). Ännu ett exempel på tolkningen av denna rit, denna gång från grekiskt språkområde, må givas. Johannes Chrysostomus själv skriver: Därpå befälla vi dem dem att böja (klinai, inclinare) huvudena, ett tecken på att man lyssnar till bönerna, att Gud må välsigna dem. Ty icke är den en människa, som välsignar, utan genom dennes hand och hans tunga offra de närvarande sina huvuden åt konungen själv.⁸⁾

Vi kunna alltså sammanfatta så: den grekiska formen har i latinsk översättning funnit tvenne former. Olikheten består i sättet att översätta klinai. I ett fall översattes det ordagrant: inclinare, i ett annat i överförd betydelse med humiliare.

Den senare översättningen bör tänkas vara den yngre.

Var och när dessa översättningar uppstått kan ej med säkerhet avgöras. Måhända kan inclinare tänkas höra samman med Norditalien. På så vis skulle man lättare finna förklaring till formens utbredningsområde: norra och östra delen av den latinska ritens utbredningsområde med ungefär Rhen som västgräns. Ej heller kan den möjligheten förnekas att inclinare, som den ursprungliga romerska formen, blivit utträngd av den gallikanska varianten främst i Frankrike och länder där den gallikanska riten varit förhärskande.

Hur skall man finna en rätt översättning av dessa kultrop? Det synes blott finnas en: Böjen edra huvuden inför Herren (resp. Gud), av den romerska: Ödmjukan edra huvuden inför Gud. Församlingen uppmanas, att som tecken på sin ödmjukhet, böja huvudena inför Herren. Dölger framhåller att detta har sammanhang med den gamla solkulten⁹⁾. I Kyrkan får riten emellertid en helt annan mening. En liturgiskt oskolad människa skulle måhända mena, att denna bugning sker inför prästen, inför en människa. Det vore ju rena avguderiet. Den som förstår liturgiäns väsen vet, att det alls icke är något stötande i denna uppmaning. Prästen står ju i Kristi stad och ställe. Att detta icke är moderna liturgiteoretikers spekulationer, visar den förklaring, som givas av en gammal etiopisk mässa, som knappast kan vara besmittad av några modernistiska idéer: Inclinate capita vestra ante Dominum immortalem ut benedicat vos per manum servi sui sacerdotis¹⁰⁾. Böjen edra huvuden inför den odödliga Herren att han må välsigna eder genom sin tjänare prästens hand. Denna form synes vara en utvidgning av den vi funno hos Hippolytos.

Ropet inclinare, som ljudet i medeltidens svenska Kyrka, har icke tystnat. I varje högmässa kommer det åter. Hur det kommit dit är en särskild historia. Dess äldsta form känna vi från Olaus

8) In 2. ad Cor. Homilia II 8. PG 61, 404.

9) Sol Salutis s. 7 f.

10) Latinsk övers. i Migne PL CXXXVIII 928.

Petri: Böyer idhor hierta til Gudh och anammer welsignelse. Den är icke hämtad från Luthers Deutsche Messe utan, som man kunde förmoda, från Döbers nürnbergermässa. Där heter det: Neygt ewr herz zu Got, so will ich euch den segen geben¹¹⁾.

Det första ledet är en översättning av Incline etc. Huvud har emellertid »spiritualiserats» och blivit till hjärta. Därefter är det icke alldeles omöjligt att prestera den egendomliga översättningen av dativen, som ursprungligen betyder »inför» med »till». Växlingen huvud-hjärta är lätt förklarlig. Den sker med samma teknik som växlingen inclinare-humiliare. Den yttre ceremonien betecknar ju hjärtats ödmjukhet. I det ovan anförda syrakscitatet framträdde ju detta tydligt. Den spanske munken Bachiarius, som torde ha levat på 300—400-talen, lämnar i sin professio fidei ett gott exempel på samma sak: Neque enim tam stulti sumus, ut quibus capita pro sanctificatione submittimus, his corda nostra humiliare nolumus.¹²⁾ (Ty icke äro vi så dåraktiga, att vi icke vilja ödmjuka våra hjärtan inför dem, för vilka vi böja våra huvuden till att bliva helgade.) Ett visst inflytande på den nya reformatoriska översättningen kan 1. Kon. 8:58 ha utövat; där det om konungens välsignelse av sitt folk heter: Han må icke övergiva oss eller förskjuta oss, utan böja våra hjärtan till sig.

Det andra ledet, som Olaus Petri med större formkänsla översätter: och anammer välsignelse, saknar icke sina medeltida föregångare. Den finnes i den ovan anförda pontifikalvälsignelsens inledning: humiliate vos ad benedictionem eller dess mozarabiska motsvarighet. Sammanställer man Incline med det pontifikala Humiliate är det icke svårt att komma fram till Döbers eller ännu hellre Olaus Petri's formel. Den reformatoriska versionen är ingen nyhet i den liturgiska traditionen. Det egendomliga är att den framvuxit till ungefär samma ordalydelse som möter i den gamla Kyrkoordning från 200-talet, som vi bruka nämna med Hippolyti namn. Någon påverkan från den kyrkoordningen kan man knappast förmoda, att Döber rönt.

Den svenska varianten kan knappast anses god. Den är nära nog oförståelig. Det finns ju kyrkobesökare och måhända även någon ordets tjänare, som tänker, och undrar vad det är att böja sitt hjärta till Gud. En språkligt klarare och liturgiskt mera korrekt form skulle vi vinna genom att i anslutning till Hippolytus säga: Böjen edra huvuden inför Gud och mottagen välsignelsen.

Eric Segelberg.

¹¹⁾ Smend, Die evangelischen deutschen Messen bis zu Luthers deutschen Messe s. 170.

¹²⁾ PL XX 1035 B.